

Thomas Hvid Kromann

Tale ved Ph.d.-forsvar

Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet d. 20. maj 2009.

Leder af forsvarshandling: Anne Sejten.

Opponenter: Per Stounbjerg (Aarhus Universitet), Anne Birgitte Richard (RUC), Marianne Stidsen (Københavns Universitet).

Kære bedømmelsesudvalg, kære universitet, kære tilhørere

I de næste 30 minutter vil jeg i hovedtræk redegøre for min ph.d.-afhandling. Afhandlingens titel er *Appropriering, system, bogobjekt. Litterære afpersonaliseringsstrategier hos den danske tresseravantgarde 1964-1970*. Jeg vil i det følgende præsentere afhandlingens formål, de metodiske og teoretiske valg samt skitsere resultater og perspektiver.

Afhandlingens sigte

Afhandlingens formål er at "undersøge hvordan og i hvilket omfang "afpersonaliseringsstrategier" anvendes i den danske tresseravantgardes kunst?".

Den nok væsentligste bevæggrund til afhandlingen var min undren over et tilsyneladende modsætningsforhold mellem de skønlitterære værker og så den litteraturhistoriske reception, der var blevet dem til del. På den ene side finder man en række skønlitterære danske værker fra 1960erne, der udspringer af tresseravantgardens miljø. Et miljø, der besad en distinkt tværæstetisk og transnational orientering. På den anden side har man den litteraturhistoriske reception af disse værker, der i vidt omfang er forankret i en national og litterær kontekst. Med det resultat at værkerne enten er blevet fejllæst, isolerede eller oversete.

Kontekstualisering

Jeg hævder i afhandlingen at den del af den eksperimentelle kunst og litteratur i 1960erne, hvis knopskydninger er tidsskrifter som *Digte for en Daler, ta', ta' BOX, MAK* m.fl. samt kunstneriske grupperinger som bl.a. *Den eksperimenterende Kunstscole* samlet set bør betegnes som: "en dansk tresseravantgarde". Det vil sige, at disse eksperimenter ikke kun skal betragtes som en dialog med

1910ernes og 1920ernes avantgarde-eksperimenter – eksperimenter, der bliver genopdaget i 1960erne. Men der er også tale om en inspiration af og en dialog med periodens udenlandske avantgardebevægelser så som den minimalistiske kunst, popkunst, konkretpoesi m.fl.

Den overordnede metodisk-teoretiske vinkel er en bredere dansk og international kunst- og litteraturhistorisk kontekstualisering, der suppleres af en række nærlæsninger af udvalgte værker. Det materiale, som jeg undersøger i afhandlingen, er ikke begrænset til en enkelt genre, idet materialet omfatter en række romaner, pamfletter og bogobjekter fra perioden 1964-1970.

Der er altså tale om et dobbelt greb: På den ene side skal den danske tresseravantgarde lokaliseres i sin helt specifikke fremtræden og med skarpt blik for de eksisterende nuancer og transformationer, der forekommer. Nyere avantgardeforskning (herunder Klaus von Beyme og Hubert van den Berg) har beskrevet avantgarderne som *ahierarkiske netværk*. Netværk, hvor centrale knudepunkter er manifesterne og tidsskrifterne. Det er altså i samspillet mellem værkerne, aktionerne, udstillingerne, manifesterne og tidsskrifterne at tresseravantgarden kan lokaliseres og analyseres. Man kan altså ikke nøjes med at tale om kredsen om tidsskriftet *ta'* eller grupperingen omkring *Den eksperimenterende Kunstscole*, men man må se på det samlede komplekse netværk. På den anden side forsøger jeg at analysere den danske tresseravantgarde via en bredere kontekstualisering, der bl.a. omfatter den mangefacetterede relation til 1960ernes udenlandske avantgardebevægelser.

En sådan empirisk tilgang må nødvendigvis være præget af en betydelig akribi, med sans for og også *plads til* detaljen, der nuancerer billedet og skaber en interessant og ofte nødvendig kontekst for forståelsen. Et lille eksempel fra afhandlingen: Forståelsen af de danske eksperimenter med den såkaldte *datamaskinepoesi* (dét som vi i dag ville kalde tidlig *computerpoesi*) bliver anderledes differentieret og præcis, når datamaskinepoesien analyseres som del af et internationalt felt af tilsvarende forsøg inden for ikke kun litteraturen, men også kunsten.

I arbejdet med afhandlingen dukkede der en række interessante ting op, der ikke var til at forudse ved arbejdets begyndelse og som heller ikke kunne aflæses ud fra den valgte teoretiske tilgang. Men – og det er selvfølgelig en vigtig pointe her – de dukkede frem som følge af den valgte empirisk baserede arbejdsmetode.

Således var det også – hvis jeg skal nævne endnu et eksempel – lidt af en øjenåbner at konstruere en lille genealogi for attituderelativismen. Begrebet "attituderelativisme" er normalt fikseret til Hans-Jørgen Nielsens tænkning og litterære praksis i 1960erne. "Attituderelativismen" betegner en non-essentialistisk subjekt-konception, altså en forestilling om subjektet som et rollespektrum, frem for en stabil og uforanderlig enhed. Genealogien opstod som følge af læsning af danske og svenske tidsskrifter (til sidstnævnte hører *Rondo*, *BLM* og *komma*), men også essaysamlinger, aviser og antologier. Den empiriske tilgang kunne vise flere ting. Dels begrebets tilknytning til en generel afpersonaliseringstendens. Dels begrebets transformationer. Og endelig begrebets tætte og uafviselige tilknytning til svensk kulturdebat. En svensk forbindelse, der måske nok fravriker termen "attituderelativisme" fra Hans-Jørgen Nielsen, der snarere spidsformulerer generelle tendenser frem for selv at opfinde nyt, men omvendt forankrer dette udskældte begreb i en kulturel opbrudstid i 1960erne.

Et centralt spørgsmål er selvfølgelig, hvordan man kan belyse disse to forskellige niveauer, det specifikt danske og det internationale, to niveauer, der så at sige "fletter" sig ind i hinanden. Der er jo netop ikke tale om uafhængigt eksisterende netværk. Det bud, der gives i afhandlingen er, at "afpersonalisering" kan tjene som en velfungerende fællesnævner, bl.a. fordi begrebet ikke har en national eller kunstartspecifik forankring. Endvidere er termen "afpersonalisering" bestemt ikke kun forbeholdt kunstsfæren, men knytter sig stærkt til og lanceres samtidig med "attituderelativismen".

HVAD ER AFPERSONALISERING?

Hvad er "afpersonalisering" så? "Afpersonalisering" er, som det vises i afhandlingen, ikke ét stiltræk og der foreligger ikke noget færdigt program. Ordet "afpersonalisering" *bliver* anvendt visse steder i den danske tresseravantgardes teoretiske skrifter, men der er altså ikke tale om en sammenhængende teoridannelse.

I afhandlingen forsøger jeg, gennem en inddragelse af et omfattende tekstmateriale fra perioden, at skitsere og typologisere hvad jeg i afhandlingen betegner som en "afpersonaliseringens poetik" samt analysere hvilken konkret funktion de enkelte tekster og de enkelte tidsskrifter har i etableringen af en afpersonaliseringens poetik – om de f.eks. som *ta'* er

vigtige kanaler for lanceringen af denne poetik eller som *MAK* en markør for en tiltagende udfasning.

”Afpersonaliseringstrategierne”, der optræder i afhandlingens undertitel, vil jeg kort og tentativt definere som strategier, der forsøger at eliminere resterne af en fra Romantikken overleveret forestilling om forfatteren (Forfatteren med stort F), dvs. forfatteren som geni, som dyb, som kreativt skabende – til fordel for en forfatter, der fungerer som en slags anonym forvalter af et givent tekstmateriale. Tilsvarende formuleres en kritik af Værket (Værket med stort V) som et ekspressivt og dybt udtryk for samme forfatter. Heroverfor stilles hos tresseravantgarden værker, der med Hans-Jørgen Nielsens formulering kan kaldes ”lavspændte”. Værker, der er anti-subjektive og sideordnede, ikke anonyme værker, men værker, hvor anonymiteten så at sige er internaliseret i stilen, f.eks. gennem anvendelsen af systemer og spilleregler, der reducerer det personlige udtryk.

Men, og det er en vigtig pointe, afpersonaliseringstendensen er på ingen måder et isoleret dansk fænomen (og et fænomen, der er begrænset til skønlitteraturen). Tværtimod kan man iagttage parallelle tendenser internationalt set og inden for alle kunstarter. Tendenserne kan spores allerede hos 1910ernes og 1920ernes avantgarde-bevægelser bl.a., men den kulminerer i 1960erne, helt præcist i årene 1966-1967, ikke mindst inden for den minimalistiske kunst.

Afhandlingen dækker perioden 1964-1970, fra den tidligste danske konkretpoesi og frem til afslutningen på eksperimenterne med afpersonalisering omkring 1970. En vigtig markør er ”1968”, dvs. ungdoms- og studenteroprøret, der repræsenterer et vendepunkt i kraft af en voldsom politisering af det æstetiske felt. Fra 1968 og frem bliver der spurgt til litteraturens samfundsmæssige rolle (bekræfter den f.eks. blot det bestående? På hvilken vis kan litteraturen instrumentaliseres i kampen for et andet og bedre samfund? Osv.). Fra 1968 og frem til 1970 finder man således en tiltagende udfasning af eksperimenterne med afpersonalisering. Jeg lokaliserer i afhandlingen dette vendepunkt med udgangspunkt i tidsskrifterne *ta’ BOX* og *MAK*, der begge udkommer kortvarigt i årene 1969-1970. Her kan man iagttage en spaltning af det tværæstetiske miljø. Politiseringen kommer til at spille en vigtig rolle, hvilket resulterer i

tresseravantgardens opløsning til fordel for mere konkrete politiske aktioner, deltagelse i utopiske minisamfund, journalistisk virksomhed eller mere regulære kunstkarrierer.

Selektionskriterier

Et par ord om selektionskriterierne.

”Afpersonalisering” udgør selvsagt det afgørende selektionskriterium.

Målet har ikke været at undersøge hele 1960ernes litteratur eller bare den nye forfattergeneration, der debuterer midt i årtiet. Målet har heller ikke været at undersøge *hele* det eksperimentelle felt, dvs. hele den eksperimenterende kunst og litteratur i Danmark i 1960erne. Skulle det være blevet gjort, havde danske Fluxus og situationisme-grupperinger fået betydelig mere opmærksomhed, end de får i afhandlingen. Man kan godt finde lighedspunkter, nemlig i form af en generel afmytologisering af Kunstneren og Kunstværket. Men denne afmytologisering har vidt forskellige konsekvenser. Hos Fluxus sker der generelt en forkastelse af Kunsten som et afgrænset område (ofte er der tale om en proces uden værk), hvorimod der hos de danske situationister Jens Jørgen Thorsen og Jørgen Nash er tale om en ekspresiv aktionsform, der forsøger at provokere borgerskabet og frigøre betragterens kreative potentiale.

Inden for det netværk, som jeg i afhandlingen betegner som ”dansk tresseravantgarde”, bibeholdes kunstværket som kategori og værkerne er præget af en betydelig non-ekspressivitet. Det aktivistiske element hos den danske tresseravantgarde er ikke så prægnant inden 1968 – og det tænkes i hvert fald ikke, modsat Fluxus og situationismen – ind i forhold til kunstværket som kategori.

Dog kan man bestemt pege på nogle mikropolitiske aspekter af de afpersonaliserede værker. F.eks. problematiseringen af kategorierne ”forfatter” og ”værk”. Eller tresseravantgardens såkaldte *small press*-aktivitet, dvs. etableringen af alternative udgivelseskanaler ift. de officielle. Og i tidsskriftet *ta'* kritiseres bla. modsætningen mellem høj- og lav kultur til fordel for et mere pluralistisk synspunkt. Alle disse aspekter er jo ikke begrænset til en isoleret kunstsphære, men rækker videre og ud af denne.

Jeg har, vil jeg gerne understrege, således ikke ønsket at eliminere den aktivistiske del af avantgarden og mere overordnet reducere avantgardebegrebet til kun at omfatte formelle

æstetiske eksperimenter. Men fokus har i afhandlingen ligget på afpersonaliseringsstrategierne, der *ikke* i sig selv har en eksplicit aktivistisk-politisk karakter. Og det er signifikant, at eksperimenterne med afpersonalisering ophører, efterhånden som tresseravantgarden får en mere aktivistisk-politisk dimension efter 1968.

Afgrænsning ift. værker

På samme vis udgør "afpersonaliseringen" selektionskriteriet for de skønlitterære værker, der analyseres i afhandlingen. I alt analyseres der ni skønlitterære værker, nemlig værker af Hans-Jørgen Nielsen, Vagn Steen, Per Kirkeby, Henning Christiansen og Bjørn Nørgaard. Det spænder vidt, fra små pamfletter med abstrakte tegnstrukturer og manifeste over ready-made-romaner til forskellige typer bogobjekter.

Det har været et vigtigt anliggende for mig, at værkerne *ikke* blot udgjorde eksempelmateriale ift. den anvendte teoretiske diskurs, men at de optrådte i egen ret som selvstændige analyseobjekter.

Udvalget af værker er sket ud fra flere kriterier. Først og fremmest skulle der være tale om værker, der benyttede sig af en eller flere afpersonaliseringsstrategier. De mest hardcore-eksempler på afpersonaliserede værker blev skabt i netværket omkring den danske "tresser-avantgarde". Hvorfor gjorde de det? Forklaringen kan findes i den tværæstetiske orientering. Litteraturen har som kunstart sværere ved at unddrage sig sin semantiske side, der jo er indlejret i hvert ord – modsat f.eks. den minimalistiske billedkunst, hvis blanke moduler i langt højere grad muliggør en vidtdreven afpersonalisering. Men i de litterære eksperimenter, der udspringer af tresseravantgardens tværæstetiske miljø, bliver det forsøgt at overføre afpersonaliseringsstrategier fra én kunstart (f.eks. maleriet) til en anden (her: litteraturen), hvilket muliggør en øget radikaliserings af eksperimentet og markere en ændret omgang med sprog materialet.

Værkernes radikalitet kunne dog ikke stå alene, idet det var et vigtigt anliggende at de udvalgte værker ikke var rene formalistiske sætstykker. Men det var klart at gængse kvalitetsparametre var svære at overføre til disse værker, idet der ikke var tale om dybde af f.eks. eksistentiel, indholdsmæssig eller emotionel karakter, dramatiske forløb, ekspressivitet, men

derimod om non-ekspressive værker, der var præget af sideordning og ofte besad en programmatisk kedsomhed og hvis betydning skulle aflæses på et overfladeniveau.

DE TRE INDGANGSVINKLER (Appropriering, system, bogobjekt)

En inddeling, som jeg har foretaget, hvilket har struktureret afhandlingen og givet den dens titel, var lokaliseringen af tre afpersonaliseringsstrategier. For det første: Appropriering. For det andet: Systemer. For det tredje: Bogobjekter. Hvor approprieringsteknikken handler om at appropriere, dvs. låne eller tilrane sig *sætninger eller passager* fra andre værker, så er "system"-strategien udtryk for at lade systemer strukturere værket og endelig udgør bogobjektet som strategi eksperimenter med hele bogmediet.

Alle tre strategier (appropriering, system, bogobjekt) har den fordel at de *ikke* er knyttet til hverken en dansk eller en litterær kontekst, men derimod kan fungere som velegnede indgange til dette transnationale og tværæstetiske felt.

Appropriering

Appropriering betegner bearbejdede og intentionelle, men sjældent krediterede lån fra andre skriftlige kilder. Denne approprierings-teknik anvendes i et ganske massivt omfang med det formål at destabilisere såvel forestillingen om Forfatteren som forestillingen om Kunstværket, idet forfatteren reduceres til at være konstruktør eller sammenstykker af værkets heterogene sproglige diskurser. Et værk af Per Kirkeby hedder f.eks. *Copyright* (1966), men der er her ikke tale om en støtte til ophavsretten, tværtimod. Det er snarere en anfægtelse af denne, idet *copyright* i en Kirkebysk forstand betyder "retten til at kopiere" og Kirkeby kopierer, ikke gennem en efterligning, men gennem en regulær appropriering af fremmed, herunder af triviallitterært, materiale.

Approprieringsteknikken har, som jeg viser, en prominent placering hos selvfølgelig Marcel Duchamp, der som mr. *Readymade* fungerer som ikke så lidt af en *Godfather* for 1960ernes avantgarder. Men relevant i denne kontekst er også popkunstens silketrykteknik, William S. Burroughs' cut-up-teknik og de franske situationisters *détournement*, som er de øvrige nedslag jeg foretager for at indkredse aspekter af approprieringsteknikkerne internationalt set. Både i teori og

praksis finder man desuden approprieringsteknikken hos den danske tresseravantgarde. Blandt de teoretiske forsøg kan især fremhæves essays af Erik Thygesen. Essays, hvori forfatterfunktionen beskrives netop som værende "kendetegnet", som Thygesen skriver, "ved sine udvælgelses- og struktureringsprincipper", hvilket tydeligt indikerer en approprierende tilgang til materialet.

I kapitlet om appropriering analyserer jeg bl.a. Hans-Jørgen Nielsens kortroman *Diletariatets Proktatur*. Romanen, der udkommer i 1969, er et udpræget approprierings-værk. Nielsen har været på rov i de gamle tyske dadaisters skrifter fra 1910erne og 1920erne. Nielsen sammensætter, vel at mærke uden at kreditere de forskellige ophavsmænd, den gale dadaist Johannes Baaders livsforløb. Et forløb, der skildres via en række ukommenterede fragmenter, i en springende, ikke-lineær stil.

Jeg viser hvordan Nielsen med værket på forskellig vis forsøger at forbinde Baader med den mere karnevalistiske side af ungdomsoprøret. Baader var kendt for såvel sine assemblage-værker, men også for sine mere spektakulære politiske aktioner, alene eller i fællesskab med sine fæller hos Dada i Berlin. En slags dadaistisk livspraksis, der, ved udgivelsen af romanen i 1969, udgør et vitalt alternativ i forhold til ungdomsoprørets begyndende stivnen. Men fokus i analysen ligger på hvordan og hvorfra Nielsen har sammenstykket sin roman. Dette sker gennem en næsten fuldstændig kortlægning af dette værks mange kilder. Kortlægningen, der står trykt i afhandlingens appendiks, understøtter tesen om forfatteren som arkivar, samler af et heterogent materiale, og på tilsvarende vis: det skønlitterære værk som et i positivt forstand: *u*-originalt værk.

Systemer og spilleregler

I kapitlet om "systemer og spilleregler" anvender jeg, som i de øvrige af afhandlingens kapitler, igen dette dobbelte greb, dvs. det internationale perspektiv og det specifikt nationale. Denne dobbelte kontekstualisering sker for at vise hvordan just system-begrebet kan observeres i 1960ernes kulturelle landskab, både inden for billedkunst, musik og litteratur, men også inden for områder som strukturalisme, informationsteori og kybernetik. Inden for tresseravantgarden har man øje for flerheden af betydninger, men systemer og spilleregler anvendes som prægnante afpersonaliseringsstrategier.

På grund af sprogets semantiske side kan særligt rigide systemer, der opprioriterer strukturen frem for betydningen, være svære at anvende inden for litteraturen – i modsætning til musikken eller billedkunsten, men det kan forklare system-værkernes radikalitet, at det er formelle organiseringsprincipper fra de øvrige kunstarter, der anvendes inden for dele af den danske tresseravantgardes litteratur.

Netop "systemer" (eller mere præcist: systemdigtning) er en slidstærk betegnelse, der blev lanceret af Steffen Hejlskov Larsen i slutningen af 1960'erne. En betegnelse, der har præget den danske receptionshistorie i betydelig grad. Hejlskov Larsens system-begreb, hævdes det i afhandlingen, tenderer dog til at være diffust og i begrænset omfang anvendeligt, hvilket bl.a. kan forklares med ophavsmandens ambitioner om at etablere en periodebetegnelse, hvilket gør begrebet yderst inklusivt. Som et lille receptionsstudie i afhandlingen viser, så blev systemer og spilleregler lanceret på dansk grund i 1967 i andet nummer af tidsskriftet *ta'* som en tværkunstnerisk afpersonaliseringsstrategi. Men det blev via især Hejlskov Larsens arbejde langsomt forvandlet til en *litterær* periodebetegnelse. I afhandlingen fastholdes det oprindelige tværæstetiske udgangspunkt, idet det giver andre og mere interessante vinkler at tale om *systemkunst* i et transnationalt perspektiv end om *systemdigtning* i et begrænset litterært og nationalt.

Et af værkerne, der bliver analyseret i dette kapitel om systemer og spilleregler, er Henning Christiansens og Hans-Jørgen Nielsens lille fælles værk: *informations*, der udkom på det lillebitte forlag Panel 13 i 1965. *Informations* er på mange måder et eksemplarisk værk. Værket består af abstrakte tegnkompositioner af Hans-Jørgen Nielsen (trykt på venstre side) efterfulgt af Henning Christiansens forsøg på at finde en musikalsk ækvivalent til denne (trykt på højre side). Hvilket er muligt i kraft af det reducerede semantiske udtryk. Interessant er det en grafisk lighed (og ikke en indholdsmæssig lighed), der er tydelig her. Altså et tydeligt eksempel på tresseravantgardens tværæstetiske tænkning, herunder at teknikker fra den ene kunstart kan forskydes til en anden. Nielsens såkaldte "tekstur" repræsenterer et forsøg på at presse "sproget" til dets yderste, hinsides enhver form for semantisk betydning, altså at blive til en slags sprogflade, en struktur bestående af binære elementer. Endvidere demonstreres den tætte sammenhæng mellem teori

og praksis, idet *informations* afsluttes af et engelsksproget tekst, der kan betegnes som et lille manifest for afpersonaliseringen, et manifest, der er kendetegnet ved netop at transcendere skellet mellem kunstarterne. Endelig er *informations* og Panel 13 eksempler på periodens *small press*-aktivitet.

Bogobjekter

I kapitlet om bogobjekterne analyserer jeg en del værker, der befinder sig i et krydsfelt mellem litteraturen og billedkunsten. Værker, der repræsenterer eksperimenter med bogmediet. Normalt kan man ikke se bogen for bare litteratur, men dette er ikke tilfældet her. Disse bogobjekter betragtes ofte som ret obskure i en dansk litteraturhistorisk sammenhæng. Men bliver de analyseret i forlængelse af et internationalt felt af bogobjekter (en term, der svarer til "*artists books*" på engelsk og "*livres d'artistes*" på fransk) – og bliver de analyseret i forlængelse af den dertilhørende fransk-amerikanske teoridannelse, der er opstået i bogobjekternes kølvand, så opstår et nyt refleksionsrum for disse *danske* bogobjekter. Dette forskningsfelt er dog så godt som ikke-eksisterende i Danmark, hvorfor der i kapitlet gøres relativt grundigt rede for dette.

Ikke alle bogobjekter fra perioden er udtryk for afpersonaliseringsstrategier. Men den analyserede gruppe af værker, fem stk. i alt, der betegnes som såkaldt "tomme bøger", udgør prægnante eksempler på afpersonaliserede værker. De tomme bøger kan betragtes som en dialog med periodens internationale eksperimenter med tomhed, men det er vel at mærke en umetafysisk tomhed a la John Cage, snarere end f.eks. Yves Kleins metafysiske tomhed. De "tomme bøger" er skrevet af Per Kirkeby, Hans-Jørgen Nielsen og Vagn Steen. De er udtryk for en sproglig reduktion, der stort set tømmer bogmediet for dets skriftsproglige indhold, men der er stor indbyrdes forskel.

I Hans-Jørgen Niensens bogobjekt *vedr. visse foreteelser* fra 1967 med den prægnante genrebetegnelse "en hvidbog" er der netop tale om en "hvid bog", idet de få sætninger, der peger både i retning af konkret poesi, minimalisme og zenbuddhistisk anti-metafysik, er skjult bag hvide papirlapper.

I Vagn Steens bogobjekt *Skriv selv* fra 1965 tømmes værket ikke for at skabe en ramme om hvidheden, men derimod for at skabe et rum for læserens egen skrift, dvs. et værk med en udpræget læser-aktiverende karakter. Værket er et *potentielt* værk med 128 tomme sider. *Skriv selv* er samtidig et teoretisk manifest for kunstens demokratisering i form af den paratekst, der er at finde på for- og bagside samt på omslagets indersider. Bogen er altså tillige en ramme for denne demokratisering *i praksis*.

Per Kirkeby udgiver i årene 1965-1969 sin blå trilogi, der består markante afpersonaliserede værker. Her vil jeg blot trække *blå, tid* (1968) frem, der består af 86 unummererede og fuldstændig *blå* sider. Forfatternavn, forlag og titel er oplyst på en følgeseddel og disse oplysninger skaber en nødvendig kontekst for værket. Bogen reduceres til sine mediespecifikke egenskaber, et værk, der kan udforskes på overfladeniveau i dets smukke håndgribelighed, hvor de mediespecifikke egenskaber, f.eks. den taktile oplevelse, er centrale.

Opsamling og perspektivering

Samlet set udgør afhandlingen altså et argument for, at man kan tale om en dansk tresseravantgarde. En tresseravantgarde, der er tæt knyttet sammen med en afpersonaliserings poetik og hvis skønlitterære værker er præget af afpersonaliseringsstrategier. Og at disse, tresseravantgarden og afpersonaliseringen, nødvendigvis bedst kan forstås inden for rammerne af en transnational og tværæstetisk optik frem for den almindelige nationalt-litterære. Den transnationale og tværæstetiske optik kræver en konvergens mellem to niveauer, dels de specifikke danske netværk, dels et bredere internationalt ditto. I afhandlingen anvendes appropriering, system og bogobjekt som velegnede indgange til dette felt, fordi begreberne ikke er bundet til en kunstart eller til en national tradition og fordi de repræsenterer de vigtigste afpersonaliseringsstrategier.

Kontekstualiseringsstrategien betyder også, at der sker en vis forskydning fra Kunstværket til et netværk, hvor også manifeste og tidsskrifter spiller en betydelig rolle, uden dog at kunstværket opløses i ren kontekst. Tværtimod synes værkerne ofte at stå tydeligere frem som følge af kontekstualiseringsprocessen.

Denne kontekstualiseringsproces skaber også nye analytiske perspektiver på et lidt mere lokalt plan. F.eks. ift. attituderelativismen som tidligere nævnt. Man kan også nævne fænomener som tidsskriftet *ta' BOX* (der bliver læst ift. periodens tyske, amerikanske og canadiske assemblingsmagasiner) eller eksperimenterne med bogmediet (der bliver læst ift. en tradition af bogobjekter, et felt, der boomer i 1960'erne). Som eksempler på, hvordan en transnational og tværæstetisk kontekstualisering giver nye og interessante perspektiver for disse fænomener.

Afhandlingen udgør et bidrag til dansk litteraturhistorieskrivning. Afhandlingens kritik af dansk litteraturhistorieskrivning er ikke en total afvisning, men det forekommer nyttigt generelt set, at problematisere en national litteraturhistorisk narrativ til fordel for en fremstillingsform, der i langt højere grad bevæger sig på tværs af landegrænserne og på tværs af kunstarterne. Og gerne inddrager tidsskrifterne i højere grad som selvstændige analyseobjekter, ikke mindst i betragtning af den centrale rolle tidsskrifterne spiller.

Afhandlingen udgør desuden et bidrag til den aktuelle avantgardeforskning, idet der i afhandlingen knyttes an til en specifik dansk kontekst og samtidig forbinder denne med et transnationalt felt. Ift. avantgarderne giver det også særdeles god mening at trække nogle linjer på tværs af det nationale og kunstspecifikke. Spørgsmålet er om det for avantgardernes vedkommende i virkeligheden giver bedre mening med en separat historie – som et igangværende, tværnationalt samarbejde omkring de nordiske avantgardebevægelser kulturhistorie intenderer at gøre.

Et oplagt teoretisk perspektiv i forlængelse af afhandlingen ville være en *tidsskrifternes litteraturhistorie*, idet tidsskrifterne udgør helt centrale knudepunkter i avantgardernes netværk, dvs. platforme for manifeste og kunstnerisk praksis, men også platforme, der styrker avantgarderne indadtil og synliggør dem udadtil. Enkelte norske og svenske studier foreligger, men et stort uopdyrket felt ligger endnu urørt hen på dansk grund. Eksempelvis har receptionen af både tidsskrifterne *ta' BOX* og *MAK* i lige knap 40 år været begrænset til ganske fåtallige linjer, på trods af at tidsskrifterne jo nævnes i de litteraturhistoriske fremstillinger. Resultaterne fra analyserne af avantgardetidsskrifterne i afhandlingen kunne således tænkes at indgå i en bredere anlagt undersøgelse af avantgardetidsskriftet i det 20. århundrede.

Et andet perspektiv kunne være bogobjekterne, dvs. et studie af bogobjektet som fænomen i dansk litteratur og kunsthistorie frem til i dag. Et studie, der kunne sammenlignes med aktuell avantgardeforskning samt den tætte sammenhæng mellem bogobjekter og *small press publishing*.

Og i dag – hvis man ser på den aktuelle eksperimentelle litteratur – eksperimenter med anonymisering, computerpoesi og computergenererede værker, bogobjekter udformet som bokse, afarter af konkret poesi og systemisk digtning, remixdigtning og readymadepoesi ... og hvis man ser på omfanget af et dansk-svensk-norsk netværk m. hjemmesider, blogs, tidsskrifter, litterære seminarer og small press-bogmesser ... så forekommer en litteraturhistorisk tilgang, der tænker i netværksstrukturer og knudepunkter og transnationale forbindelser; og en tilgang, der har blik for litterære eksperimenter placeret et sted i krydsfeltet mellem billedkunst og litteratur, faktisk at være et glimrende sted at begynde.